

1961 ANAYASASINDA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Sinem BİROL*

Öz

Türkiye’de 1946 yılında çok partili hayata geçilmiş, 1950 yılında yapılan genel seçimler ile 10 yıl kesintisiz sürecek olan Demokrat Parti iktidarı dönemi başlamıştır. Demokrat Parti’nin özellikle ilk iktidar döneminde önemli gelişmeler sağlanmış olsa da sonraki dönemlerde yaşanan ekonomik sıkıntılar, aسیyasi ve toplumsal gerginlikler ülkede karışıklığa neden olmuştur. Artan muhalif seslere karşı iktidarın aldığı sert tedbirler de demokratik hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesine kısıtlamalar getirmiştir. 27 Mayıs 1960’ta askeri cuntanın yönetime el koyması sonrasında kabul edilen 1961 Anayasasıyla temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmış, söz konusu hak ve özgürlüklerin kısıtlanma koşulları da anayasa ile düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklere anayasal güvence sağlanması, söz konusu hak ve özgürlüklerin keyfi uygulamalarla kısıtlanmasını engellemesi açısından da önemlidir.

Bu çalışma ile amaçlanan 1950-1960 yılları arasında ülkemizde yaşanan gelişmelerin bir neticesi olan ve ülkedeki demokratik düzenin yeniden sağlanması iddiasıyla gerçekleştirilen askerî müdahalenin bir sonucu olarak hazırlanan 1961 Anayasasının demokrasilerin vazgeçilmez şartı olan ifade özgürlüğü bağlamında, dönemin koşulları da göz önünde bulundurularak incelenmesidir.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, 1961 Anayasası, İfade Özgürlüğü.

FREEDOM OF SPEECH IN THE 1961 CONSTITUTION

ABSTRACT

In Turkey, the multi-party system began in 1946 and the government of the Democrat Party, which lasted for 10 successive years, came to power after 1950 general elections. Especially during the first years of Democrat Party government, significant progresses were made in the country, but subsequent economic, political and social turmoil and tensions led the country to disorder and instability. The harsh measures imposed by the government to silence down the ever-increasing protests also curtailed the use of democratic rights and freedoms. There was a military coup on May 27th, 1960. The new 1961 Constitution enacted aftermath of the military takeover aimed to guarantee the fundamental rights and freedoms. The 1961 Constitution also defined and regulated those circumstances under which such rights and freedoms could be exercised and restricted. Provision of such constitutional assurances for fundamental rights and freedoms was also important for prevention of arbitrary restrictions being imposed on those rights and freedoms.

The 1961 Constitution was an outcome of the military intervention which itself was triggered by the developments in the country between 1950 and 1960, and claimed to reinstate democratic order in the country. The purpose of this study is to analyze the 1961 Constitution, given circumstances of the period, in relation to the concept of freedom of speech considered to be an indispensable prerequisite for any democracy.

Key words: Democrat Party, 1961 Constitution, Freedom of Speech.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, sinem.birrol@ttmail.com

GİRİŞ

Çok partili hayata geçiş sonrasında 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimler 27 Mayıs 1960'a kadar sürecek olan 10 yıllık Demokrat Parti iktidarının başlangıcı olmuştur. Halkın büyük çoğunluğunun desteğiyle başa gelen DP için başlangıç dönemleri başarı yılları olmuş ve üç dönem üst üste iktidarı korumuş olsa da özellikle 1957 seçimleri sonrası dönem ülkede birçok karışıklığın yaşandığı, iktidar – muhalefet ve iktidar – basın ilişkilerinin son derece gerildiği bir dönem olarak hafızalara kazınmıştır.

1950-1960 yılları arasında yaşanan, ekonomik sorunların ve siyasal gerginliklerin hâkim olduğu Demokrat Parti döneminin en tartışmalı konularından biri de basının özgürlüğü, daha da genellemek gerekirse ifade özgürlüğü olmuştur. Özellikle DP'nin ikinci iktidar dönemiyle birlikte dikkat çeken basına yönelik baskılar ve kısıtlamalar, 27 Mayıs 1960'taki askeri müdahaleye kadar artarak devam etmiştir.

Bu dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasî gerginliklerin neticesinde 27 Mayıs 1960'ta Milli Birlik Komitesi adı verilen cunta grubunu oluşturan 38 subay, Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında ülke yönetimine el koymuş ve yeni bir anayasa yapmak için Kurucu Meclis oluşturma yoluna gidilmiştir. 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclis tarafından kabul edilen yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulurken %61,7 evet oyuyla kabul edilmiş ve 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasasında gerek temel hak ve özgürlüklere yönelik, gerekse ifade özgürlüğüne yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Temel hak ve özgürlüklere, 1924 Anayasasına göre, çok daha detaylı olarak yer verilen ve anayasal güvence sağlayan yeni anayasanın ifade özgürlüğü açısından önemli getirileri olmuştur. Nitekim ifade özgürlüğünün mümkün kılınmadığı sistemlerde diğer bireysel hak ve özgürlüklerin tek başlarına bir anlam ifade edemeyecekleri ve bu tür rejimlerin demokrasi rejimi olarak nitelendirilemeyecekleri çok açıktır.

Bu çalışmanın amacı ülkedeki demokratik ortamın yeniden mümkün kılınması iddiasıyla gerçekleştirilen bir askerî müdahale sonrası hazırlanan yeni anayasanın, demokrasilerin olmazsa olmaz koşulu olan ifade özgürlüğü bağlamında incelenmesidir. Bu çalışmanın hazırlanmasında en önemli kaynak 1961 Anayasası olmuştur. 1961 Anayasasında "Temel Hak ve Özgürlükler" başlığı altında yer alan ifade özgürlüğüyle ilgili maddeler çalışmanın temel dayanak noktalarını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra uluslararası anlaşmalar ve insan hakları sözleşmeleri de 1961 Anayasasında ifade özgürlüğünün uluslararası kriterlere uygunluğunun değerlendirilmesi açısından önemli kaynaklardır.

Söz konusu çalışma gerçekleştirilirken, 1961 Anayasasında yer alan birçok maddede olduğu gibi ifade özgürlüğüyle ilgili maddelerin hazırlanmasında da 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarı uygulamalarının etkileri yadsınamayacağından, dönemin koşulları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada ise DP dönemiyle ilgili kitap, dergi, makale ve tez gibi yazılı kaynak taraması gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırma 1961 Anayasasında ifade özgürlüğü ile sınırlı olup, günümüz anayasa değişikliği çalışmalarına ışık tutabilecek unsurlar içermesinden dolayı 1961 Anayasasının, daha sonraki döneme, 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri müdahaleyi hazırlayan koşullara

ve sonrasında hazırlanan 1982 Anayasasına etkileri de incelenmiştir.

27 Mayıs Darbesi ve Darbeyi Hazırlayan Koşullar

1950’de gerçekleştirilen genel seçimlerde Demokrat Parti, özgürlük ve demokrasi vaatleriyle oyların % 52,7’sini alarak 420 milletvekili ile iktidara gelmiştir. DP iktidarının ilk yılları savaş döneminin sıkıntılarını unutturan bir bolluk içinde geçmiştir. Bu dönemde Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye yapılan yardımların önemli bir yeri vardır. Nitekim 1950 – 1954 yılları arasında ülkeye giren en önemli sermaye Amerika’dan Marshall yardımıyla gelmiştir. 1950 öncesinde alınan yardımlar kredi şeklindeyken 1950 sonrası alınan yardımlar genelde hibe şeklinde olmuştur (Şener, 2005: 143). Ayrıca 1948’de başlayan tarımda makineleşme hareketinin geri dönüşleri de ekonomik alana olumlu bir şekilde yansımıştır (Topuz, 2003:226) ki zaten Marshall Planı ile Türkiye’ye yapılacak yardımın temel hedefi, tarımsal üretim kapasitesinin artırılması ve karşılanmasıdır (Çavdar, 2003: 337).

Ülkede yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler 1954 seçimlerine de yansımış ve DP’nin oy oranı % 57,50’ye yükselmiştir. Ancak bu tablo 1954 seçimleri sonrasında devam etmemiş ve büyüyen dış ödemeler açığı ve enflasyon ülkeyi ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Ayrıca dış siyasetteki politikalarla Türkiye’nin itibar kaybetmesi vb. sorunlar muhalif seslerin şiddetlenmesine neden olurken, şiddetlenen muhalefete karşı DP iktidarının tedbirleri de ülke içindeki gerginlikleri artırıcı unsurlar olmuştur.

Nitekim ülkenin içinde bulunduğu koşulların etkileri 1957 seçimlerinde kendini göstermiş ve DP’nin oylarının % 47,91’e düşmesine, CHP’nin oylarının ise % 41,12’ye yükselmesine sebep olmuştur. Oyları düşüş göstermiş olmakla birlikte Demokrat Parti halen geniş bir halk kitlesinin desteğine sahipti. Buna karşılık CHP de ordu, basın ve üniversitelerin güçlerini arkasında tutmaktaydı.

1957 seçimleri sonrasında DP iktidarına yönelik eleştiriler şiddetlenirken, DP’nin muhalif seslere karşı aldığı tedbirler de giderek sertleşmiştir. İyice gerilen iktidar – muhalefet ilişkilerinde DP ülkedeki karışıklıklardan CHP’yi sorumlu tutarken CHP de DP iktidarını irticacı olmakla, halkı kandırmakla suçluyordu. 1960 yılına gelindiğinde ise ülkedeki ortam hem ekonomik hem de siyasi alanda iyice gerginleşmiştir. CHP ve DP arasındaki şiddetli tartışmalar sokaklara da taşmış, halk arasında şiddet olayları, üniversite öğrencilerinin gösterileri, muhalif tepkiler iyice artmıştır. DP iktidarı da her türlü muhalefeti bastırmak amacıyla sıkı tedbirlere başvurmuştur. Birçok ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, basın çok sıkı bir sansüre tabi tutulmuş, birçok gazeteci ve aydın tutuklanmıştır.

Ülkedeki karışıklıklardan CHP’nin sorumlu olduğu görüşündeki DP iktidarının, CHP ve bir kısım basının faaliyetlerinin incelenmesi amacıyla 18 Nisan 1960 tarihinde aldığı meclis kararı ile Meclis Tahkikat Komisyonu’nu kurması ise bardağı taşıran son damla olmuş, DP dikta düzeni oluşturmaya çalışmakla suçlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin ve ülkede yaşanan karışıklıkların neticesinde Millî Birlik Komitesi adı verilen cunta grubunu oluşturan 38 subay, Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Cemal Gürsel’in başkanlığında 27 Mayıs sabahı yönetime el koymuştur.

Demokrat Parti Dönemi Basın Özgürlüğü

Demokrat Parti 1950 seçimlerinde özgürlükçü, yenilikçi ve demokrat söylemleriyle, basın da büyük bir çoğunluğunun desteğini alarak iktidara gelmiştir. Demokrat Parti özgürlükler içinde basın özgürlüğünü her şeyin üstünde tuttuğunu her fırsatta yinelemiş, 1946 yılında meclisteki bir tartışmada bu görüş DP sözcüsü tarafından “Cemiyet içinde iyiye, ileriye ve açıklığa doğru bütün hamleler hızını matbuat hürriyetinden alırlar. Matbuat hürriyetinin mevcut olmadığı yerlerde ise vatandaşın, diğer hak ve hürriyetleri tehlikeye düşeceği gibi, topluluk hayatı gizliliğin ve kapalılığın kiri ve pası altında çürümeye mahkûmdur.” sözleriyle açıklanmıştır (Koloğlu, 2006: 122). Nitekim iktidara gelir gelmez de 15 Temmuz 1950’de TBMM’de kabul edilip 21 Temmuz 1950’de yürürlüğe giren Basın Kanunu tasarısını hazırlamışlardır.

Son derece liberal bir kanun olarak hazırlanan 1950 tarih ve 5680 sayılı Basın Kanunu ile hükümetin basın üzerindeki denetimi hemen hemen kaldırılmıştır (Topuz, 2003: 193). Gazete ve dergi çıkartmak için hükümetin izin ve ruhsat zorunluluğu yerine beyanda bulunmak yeterli görülmüş, cevap hakkı yeniden düzenlenmiş, basın suçlarının yargılanması özel mahkemelere verilmiş, gazete sahiplerinin cezai sorumlulukları kaldırılmıştır. Hıfzı Topuz DP iktidarının ilk yıllarını “Adnan Menderes ile gazete sahipleri arasında balayı dönemi” olarak nitelendirmektedir (2003: 193). Ancak bu balayı çok da uzun sürmemiş, DP iktidarının bekleneni verememesi ve özellikle ekonomik temelli sorunlar olmak üzere daha önce de değindiğimiz nedenlerden dolayı basında Demokrat Parti ile ilgili olumsuz haber ve eleştirilerin yer almaya başlamasıyla birlikte balayı dönemi sona ermiştir.

1954 yılı seçimlerine çok kısa bir süre kala Demokrat Parti, 6334 sayılı “Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun” tasarısını meclise getirmiş ve tasarı 9 Mart 1954’te kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Basın özgürlüğünü kısıtlayıcı niteliğe sahip olan bu kanun kişilerin namus, haysiyet, şeref ve itibarlarına zarar verilebilecek durumların engellenmesi amacıyla çıkartılmıştır; ancak bu tür suçlar Ceza Kanunu kapsamına giren ve şikâyete bağlı suçlardı. Bu suçlar özel bir kanunda toplanarak cezaları artırılmıştır. Ayrıca söz konusu kanun ile savcılara doğrudan kovuşturma açma yetkisi verilmiştir. Kanunun belki en önemli özelliği de gazetecilere ispat hakkı tanımamış olmasıdır (Topuz, 2003: 196). Nitekim bu kanunun yürürlüğe girmesi sonrasındaki süreçte Ulus Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Dünya Gazetesi’nin sahibi Bedii Faik, Akis Dergisi’nin sahibi ve İnönü’nün damadı Metin Toker ve Akis Dergisi Yazı İşleri Müdürü Cüneyt Arcayürek tutuklanmışlardır. DP iktidarının baskıcı uygulamalarından en çok nasibini alan, DP’nin baskıcı eğilimlerini ağır bir şekilde eleştiren basın olmuştur.

1956 yılında hükümet 6334 sayılı neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanuna yeni maddeler eklemenin yanı sıra Basın Kanunda da bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerden en önemlileri gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin ve alınan kararların yayılmasının, memleket ahlakını, aile düzenini bozacak şekilde heyecan uyandıracak yayınların yapılmasının yasaklanması ve kanunda o zamana kadar yer alan gazeteci sanıkların tutuklanmamasını gerektiren hükmün kaldırılmasıdır (Topuz, 2003: 201).

Özellikle 1957 seçimleri sonrasında DP’nin üçüncü kez iktidara gelmesinin ardından ba-

sına uygulanan baskılar daha da artmıştır. Bu dönemde birçok gazetecinin tutuklanması, gazetelerin yayınlarının durdurulması, sansür uygulamaları, komik tekzip ve neşir yasakları gerçekleştirilmiştir. DP'nin kurduğu Tahkikat Komisyonu'ndan basın da payına düşeni almıştır. Muhalefet ve basın tarafından çok ağır olarak eleştirilen, Basın Tali Encümeni ve CHP Tahkikatı Tali Encümeninden oluşan ve hem CHP'nin hem de basının faaliyetlerinin incelenmesi amacıyla kurulmuş olan Tahkikat Komisyonu, yayınladığı tebliği ile encümenin görev ve yetkileri ile ilgili her türlü haber, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların, ayrıca bu kanunla ilgili TBMM müzakerelerinin yayımlanmasını yasaklamıştır.

1961 Anayasası

27 Mayıs 1960'ta ülke yönetimine el koyan askerî güç, yeni bir anayasa yapmak amacıyla kurucu meclis oluşturmuştur. Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki bölümden teşekkül etmiştir (Özdemir, 2003: 237). Kurucu meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasasının Genel Esaslar başlığı altında düzenlenen birinci kısmında devletin şekli, Cumhuriyetin nitelikleri, devletin bütünlüğü, resmî dili, başkenti, egemenlik, yasama yetkisi, yürütme görevi belirtilmektedir. Temel Haklar ve Ödevler başlığı altında yer alan ikinci kısımda ise söz konusu haklarla ilgili genel esaslara, kişinin haklarına ve ödevlerine, sosyal ve iktisadi haklar ve ödevlere, siyasi haklar ve ödevlere yönelik maddeler yer almaktadır. Cumhuriyetin Temel Kuruluşu başlığı altında yer alan üçüncü kısımda ise yasama, yürütme ve yargı ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasanın dördüncü kısmını çeşitli hükümler ve beşinci kısmını da geçici hükümler oluşturmaktadır.

1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlük bağlamında 1921 ve 1924 Anayasalarına oranla daha düzenleyici bir yapıdadır. Temel hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına yönelik sınırlar konulmuş, anayasa devlete pek çok sosyal ödevler yüklemiştir. Bireysel hak ve özgürlüklerin "Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır." şeklinde tek bir madde altında düzenlendiği 1924 Anayasasının aksine 1961 Anayasasında bireysel hak ve özgürlükler "Temel Haklar ve Ödevler" ana başlığı altında çok daha detaylı olarak yer almıştır.

1961 Anayasasının 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal devlet olduğu belirtilmiştir. Bu madde sosyal devlet olmanın bir gerekliliği olarak temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında devlete de bir takım sorumluluklar yüklemekteydi. Nitekim temel hak ve hürriyetlerin anayasal güvence altına alındığı 10. maddede yer alan "Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar," ifadesi ile devlete bu hakların korunması ve geliştirilmesi hususunda sorumluluk yüklenmekteydi.

1961 Anayasasının getirdiği diğer bir yenilik de kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi olmuştur. 1924 Anayasasında yasama ve yürütme kuvvetleri TBMM'de toplanmışken, 1961 Anayasası ise "kuvvetlerin yumuşak ayrılığını" benimsemiştir (Özbudun, 2002: 40). Tabii ki bu noktada belirtmek gerekir ki asıl önemli olan yargı organının yasama ve yürütmeden

ayrılmasıdır. Özbudun (2002: 41), 1924 Anayasasının teorik olarak yargının bağımsızlığını tanımakla birlikte bunu fiiliyatta etkin kılacak kurum ve güvencelerden yoksun olduğunu, 1961 Anayasasının yargı bağımsızlığını bütün güvenceleri ile gerçekleştirmiş olmasının bu anayasanın başka bir önemi olduğunu belirtmektedir.

1961 Anayasasının getirdiği diğer bir yenilik de Anayasa Mahkemesinin kurulması olmuştur. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenerek anayasanın üstünlüğünün sağlanması açısından Anayasa Mahkemesinin kuruluşu önemlidir. Aslında 1924 Anayasasında da kanunların anayasaya aykırı olamayacağına dair hüküm bulunmakla birlikte, aksi durumda herhangi bir denetim mekanizması bulunmamaktaydı. Bu nedenle de 1924 Anayasasının, anayasanın üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmiş olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. 1961 Anayasası ile kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini sağlamak amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulmuş, böylece anayasanın üstünlüğü ilkesi güvence altına alınmıştır.

1961 Anayasası ve İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü kavramını birçok uluslararası anlaşmada yer alan metinleri incelediğimizde; kişilerin düşünce, bilgi ve fikirlerini herhangi bir sınır olmaksızın sözlü, yazılı, basılmış, sanat veya herhangi dilediği bir medya ortamıyla öğrenme, alma ve verme hakkı olarak açıklamak mümkündür. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 19. maddesi herkesin düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu ve düşüncelerin her yolla ifade edilmesinin ve yayılmasının da bu özgürlük kapsamında olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin 1954 yılında onayladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi de herkesin görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmektedir. 1961 Anayasasını ifade özgürlüğü bağlamında incelediğimizde düzenlemelerin uluslararası anlaşmalar göz önünde bulundurularak yapıldığını görmekteyiz.

İfade özgürlüğü kişinin temel hak ve özgürlükleri arasında birincil öneme sahiptir. İfade özgürlüğü diğer pek çok özgürlüğün de varlığı için gerekli bir hak olup bireylerin din, örgütlenme, basın özgürlüğü gibi haklarının varlığı, ifade özgürlüğünün varlığına bağlı olarak oluşmaktadır. Bu nedenle 1961 Anayasasını ifade özgürlüğü bağlamında incelerken din, örgütlenme ve basın özgürlüğü gibi kavramların söz konusu anayasada ne şekilde yer aldığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim, 1961 Anayasasında düşünce ve din özgürlükleriyle ilgili maddelerin "Düşünce ve İnanç Hak ve Hürriyetleri" başlığı altında toplandığını görmekteyiz. 1961 Anayasasının 19. maddesi ile bireylerin vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu belirtilirken dinin istismar edilmesinin engellenmesi amacıyla bazı sınırlama ve önlemler getirilmiştir.

"Düşünce Hürriyeti"nin düzenlendiği 20. maddeye göre "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz." 1961 Anayasasında düşünce özgürlüğü ve düşüncüyü açıklama, diğer bir deyişle ifade özgürlüğünün aynı madde altında toplandığını görmekteyiz. Aslında düşüncüyü açıklama özgürlüğünün olmadığı yerde düşünce özgürlüğünün bir anlamı olmasa da Payaslıoğlu (1997: 4), bu durumun kavram kargaşasına neden olup düşünce özgürlüğü ile

ifade özgürlüğünün aynı anlamlarda kullanılması yanlına sebep olduğunu belirtmektedir. Nitekim birçok uluslararası belgede de ifade özgürlüğüne ve düşünce özgürlüğüne ayrı maddeler altında yer verilmiş olup 1982 Anayasası da bu ayrıma uygun olarak “Düşünce ve Kanaat Hürriyeti” (25. madde) ve “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti” (26. madde) olmak üzere ayrı maddeler altında düzenlemiştir.

Şüphesiz düşüncelerin ifade edilmesinde ve yayılmasında çok önemli bir yere sahip olan basınla ilgili düzenlemelere de “Basın ve Yayınla İlgili Hükümler” başlığı altında yer verilmiştir. 22. madde ile 1924 Anayasasında “Matbuat, kanun dairesinde serbesttir.” şeklinde yer alan ve altı çok da doldurulmamış, basın özgürlüğünü sağlamakta ve hükümetlerin keyfi uygulamalarına engel olmakta yetersiz kalan madde yerine “Basın hürdür, sansür edilemez.” ifadesine yer verilmiştir. 23. madde ile gazete ve dergi çıkarılmasının önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamayacağı belirtilmiştir.

1924 Anayasası ile kıyasladığımızda basınla ilgili haklara ve özgürlüklere daha ayrıntılı olarak yer verilmiş olduğunu görmekteyiz. Topuz (2003: 233 – 235), 1961 Anayasasının basınla ilgili olarak getirdiği düzenlemeleri şu şekilde sıralamaktadır:

“Basın hürdür, sansür edilemez,” ifadesi ile her ne koşulda olursa sansür yasaklanmış, özel kanunlarla, sıkıyönetim rejimiyle veya herhangi bir olağanüstü durum nedeniyle basına sansür konulmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

“Yayın yasağı konulamaz,” ifadesiyle tarihimizde daha önceleri birçok örneğine rastladığımız, hükümetlerin hoşlarına gitmeyen haberlerin yazılmasına engel olan kararlarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ancak yargılamanın zarar görmemesi amacıyla ve yargıç kararıyla yayın yasağı konabileceği belirtilmiştir.

“Gazete ve dergiler toplatılmamaz,” ifadesiyle gazete ve dergilerin toplatılmasının önlenmesi amaçlanmış olsa da kanuni sınırlar içerisinde hâkim kararıyla gazete ve dergilerin toplatılabileceği kanunda yer almıştır.

“Gazete ve dergilerin kapatılması” hususunda da benzer bir durum söz konusudur. Kanun maddesi gazete ve dergilerin 57. maddede yer alan fiillerden dolayı mahkûm olma durumunda, hâkim kararıyla kapatılabileceğini belirtmektedir. Aslında siyasi partilerin temelli kapatılma koşullarının belirtildiği bir madde olan 57. maddede yer alan koşulların yani gazete ve dergilerin millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlaka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyet ilkelerine ve devletin bölünmezliğine aykırı yayınlardan mahkûm olmaları halinde mahkeme kararıyla kapatılabilecekleri belirtilmektedir.

Yine aynı madde “Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır,” diyerek basın özgürlüğünün kullanılmasıyla ilgili olarak devlete bazı sorumluluklar da yüklemektedir.

Anayasanın basınla ilgili getirmiş olduğu önemli haklardan biri de düzeltme ve cevap hakkı olmuştur. 27. madde ile haysiyetlerine ve şereflerine dokunması, kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması durumunda kişilere cevap ve düzeltme hakkı tanınmıştır.

Anayasanın getirdiği, basın için son derece önemli bir düzenleme de ispat hakkıyla ilgili olan 34. maddedir. 1954’te DP’nin kabul ettiği ve 1956’da yapılan değişikliklerde daha da

sıkılaştırılan 6334 sayılı “Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun” ile gazetecilerin ispat hakkı ellerinden alınmıştı. Bu yasaya göre namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi, itibar kırıcı yayın yapılması, özel veya aile durumunun rıza alınmadan teşhiri 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10 bin liraya kadar para cezası ile cezalandırılabilirdi. Bu suçlar resmî sıfatı olanlara karşı işlendiğinde ceza üçte birden yarıya kadar artırılabilirdi. Ayrıca suçlamada bulunan gazeteciye iddiasını ispatlama hakkı da tanınmamaktaydı. 1961 Anayasasının 34. maddesinde “Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir.” denilerek ispat hakkı anayasal güvence altına alınmıştır.

1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonrasında basın özgürlüğünün kullanımındaki sınırlandırmalara yönelik değişiklikler yapılmış ve devletin bütünlüğünü, kamu düzenini, ulusal güvenliği ve genel ahlakı korumak, kişilerin onuruna ve haklarına saldırıyı, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek, yargı görevinin amacını uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak amaçlarıyla söz konusu özgürlüğün sınırlanabileceği hükmü getirilmiştir. Gazete ve dergilerin toplatılması ve kapatılması da söz konusu koşullara bağlanmıştır. Ayrıca gazete ve dergilerin toplatılmasıyla ilgili olarak söz konusu şartlar bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde, kanunun açıkça yetkili kıldığı mercii emriyle de toplatılabileceği hükmü eklenmiştir.

Bireylerin düşüncelerini ifade edebilmeleri açısından en temel demokratik haklarından biri olan “Toplantı Hak ve Hürriyetleri” 1961 Anayasasının 28. ve 29. maddelerinde düzenlenmiştir. Aslında bu maddelerde 1960 öncesi dönemdeki uygulamaların etkilerini görmek mümkündür. Nitekim Demokrat Parti, 1956’da kabul edilen bir kanunla, muhalefetin engellenmesi amacıyla, siyasi partilerin seçim propaganda dönemi dışındaki açık hava toplantılarının yasaklanması, gezilerin engellenmesi, bazı parti liderlerinin evlerindeki toplantıların dahi yasaklanması gibi uygulamalarla toplantı ve gösteri haklarının zedelenmesine neden olmuştu (Aydemir, 1985: 253).

28. madde ile herkese önceden izin almaksızın toplanma ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı verilmiş, ancak bu hakkın kamu düzeninin korunması amacıyla kanunla sınırlanabileceği belirtilmiştir. “Dernek Kurma Hakkı” ile ilgili 29. madde ise kamu düzenini bozmamak ve genel ahlaka aykırı olmamak koşuluyla herkese, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkını vermiştir. 29. maddede de 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değişiklik yapılarak, diğer maddelerde olduğu gibi, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlandırılabilirdi belirtilmiştir. Ayrıca derneklerin kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla, eğer ivedilik arz ediyor ise de yetkili mercii emriyle faaliyetinin sonlandırılabilirdi eklenmiştir.

Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da 1961 Anayasasında yer alan ifade özgürlüğü ve ifade özgürlüğüyle doğrudan bağlantılı olan temel hak ve özgürlüklerin tabi oldukları sınırlamalardır. İfade özgürlüğünün sınırının nerede çizilmesi gerektiğiyle ilgili tartışmaların başlangıcı yüzyıllar öncesine dayanmakla birlikte, tüm özgürlüklerde olduğu gibi ifade özgürlüğünde de önemli olan sahip olunan özgürlüğün sorumluluk bilinciyle kullanılmasıdır. 1789’da Fransa Ulusal Meclisinde kabul edilen

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin 11. maddesi “Düşüncelerin ve inançların serbestçe dışavurumu en değerli insan haklarından bir tanesidir. Her bir yurttaş yasaların belirlediği durumlarda bu özgürlüklerin kötüye kullanımından sorumlu olmak şartı ile bu ifadelerini özgürce konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir.” diyerek sorumsuzca kullanılan bir özgürlüğün olamayacağına, özgürlüklerin kullanımının da sınırları olması zorunluluğuna işaret etmiştir. Şüphesiz sınırsız bir özgürlük anlayışıyla sorumsuzca kullanılan hakların, toplumsal karışıklıklara ve haksızlıklara yol açması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim, devletler bu konuda bazı sınırlamalar getirmiş ve söz konusu sınırlandırmaların gerekçeleri birçok uluslararası sözleşme ile düzenlenmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmaları hususunda en önemli dayanak noktalarından biri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’dir. AİHS’nin 10. maddesinin ikinci bölümünde, kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlüklerin, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabileceğine yer verilmiştir.

Ancak bu noktada, sınırlama yapılırken, bunun inandırıcılığı önemli olup, devletlerin keyfiyetine de engel olunması gerekliliği doğmaktadır. Nitekim AİHM’nin sürekli içtihadına göre “Üye devletler müdahalenin zorunluluğunu değerlendirme konusunda belli bir takdir hakkına sahiptir; fakat bu takdir hakkı, duruma göre az veya çok daha geniş Avrupa denetimi ile eş zamanlıdır. Eğer bu müdahale 10. maddenin 1. paragrafında güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin kullanımına ilişkin ise, Mahkeme’nin birçok kere vurguladığı gibi, bu hakların önemi nedeniyle, denetimin çok sıkı olması gerekir. Bunları sınırlama zorunluluğu inandırıcı bir şekilde ortaya konmalıdır” (Kıhtir, 2007). Kısaca belirtmek gerekirse bir hakla ya da özgürlükle ilgili bir kısıtlama yapılması söz konusuysa bu kısıtlamanın gerekçelerinin inandırıcı ve zaruri olması önemlidir ki ancak bu şekilde keyfi kısıtlamaların önüne geçmek mümkün olacaktır.

Uluslararası sözleşmelerle belirtilen şartlara uygun olarak 1961 Anayasasında da temel hak ve özgürlüklere bazı sınırlamalar getirildiğini görmekteyiz. “Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye Kullanılmaması” başlığı altında verilen 11. maddede söz konusu hakların sınırlanmasıyla ilgili hususlar açıklanmıştır. Maddenin 1961’de ilk kabul edildiği halinde temel hak ve hürriyetlerin anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanun ile kısıtlanabileceği belirtilip, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulmayacağı belirtilmiştir. Ancak, 1971 yılında 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikle temel hak ve hürriyetler şu şekilde genişletilmiştir:

“Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz. Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden

hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamaz”.

11. maddenin gerek ilk halinde gerekse daha sonra yapılan değişiklikte üzerinde durulması gereken nokta bir hakkın ya da hürriyetin özünün ne olduğudur ki maddenin her iki şeklinde de kanunun bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamayacağı vurgulanmaktadır. Özbudun (2002: 44), bu durumu Anayasa Mahkemesinin çeşitli kararlarını da göz önünde bulundurarak yapılacak olan sınırlamanın bir hakkın ya da hürriyetin kullanılmasını imkânsız kılmasına ya da aşırı güçleştirmesine bağlı olarak açıklamaktadır. Böyle bir durumda söz konusu hak veya hürriyetin özüne dokunulmuş olacaktır.

1961 Anayasasının Sonraki Döneme Etkileri

1961 Anayasasına yönelik ilk tepkileri anayasanın kabulü için yapılan halk oylamasında görmek mümkündür. 1961 anayasası % 61,7 ‘evet’ oyuyla kabul edilmiş, % 40’a yakın oldukça yüksek bir oranda da ‘hayır’ oyu almıştır. Özbudun (2002: 45), bu durumun nedenlerini özetle DP taraftarlarının 27 Mayıs hareketini haksız bir müdahale olarak görek o hareketin bir ürünü olan 1961 Anayasasını benimsememeleri ve anayasanın hazırlanış sürecinde DP kitesinin bu süreçten dışlanmasıyla açıklamaktadır. Sonuçta, her ne kadar daha demokratik ve temel haklar açısından daha özgürleştirici bir anayasa olsa da hazırlanma yönteminin demokratik anayasa hazırlama yöntemine uygun olmadığı da bir gerçektir. Nitekim seçmen çoğunluğunu temsil eden siyasal bir gücün askerî müdahale ile etkisiz hale getirilmesi sonrasında hazırlanarak halkoyuna sunulan 1961 Anayasası konsensüse dayanan bir toplum sözleşmesi oluşturamadığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır.

Ancak 1961 Anayasasına yönelik eleştiriler sadece hazırlanma yöntemi ve konsensüse dayanan bir anayasa olmamasıyla sınırlı değildir. Yeni anayasa sonrasında DP’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi liderleri sık sık anayasada değişiklik isteğini dile getirmiş, bu anayasa Türkiye’nin idare edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. 1961 Anayasasının yarattığı liberal ortam içinde sol fikirlerin yayılmaya başlaması ve sendikal hareketin güçlenmesi bazı çevrelerde rahatsızlık yaratmış, 1960’lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan siyasal şiddet ortamının ve terör eylemlerinin önlenememesi Anayasaya yöneltilen eleştirileri de artırmıştır. Nihayetinde ülkede yaşanan karışıklıklar neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 muhtırası ile AP Hükümetini istifaya zorlayıp, ordu denetiminde partiler üstü geçici bir yönetim kurmuş ve sonuçta da Anayasa değişikliği gündeme gelmiştir (Özbudun, 2002: 46).

1961 Anayasasında, 1971 ve 1973 yılları arasında 35 temel maddesinin ve 9 geçici maddenin değiştirilmesi suretiyle önemli değişiklikler yapılmıştır. Soysal (1993: 36), bu dönemde yapılan değişikliklerle, dönemin partiler üstü başkanı Nihat Erim’in “lüks” diye nitelediği anayasanın istenilen şekle sokulduğunu söylemektedir. Nitekim bu dönemde temel hak ve özgürlükler, anayasanın 11. maddesinde yapılan değişiklik ile genel bir sınırlama hükmüne tabi tutulmuş ve söz konusu haklarla ilgili sınırlama gerekçeleri artırılmıştır. Yine bu dönemde göze çarpan diğer bir önemli nokta da yürütmenin güçlendirilmesi yönünde yapılan değişiklikler olmuştur.

Ancak ülkede yaşanan karmaşanın giderek artması, ülkenin bölünmenin ve iç savaşın eşiğine getirildiği, devletin işlemez duruma getirildiği, siyasi partilerin kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamaz duruma geldikleri, kısaca devletin güçsüz bırakıldığı ve acze düşürüldüğü gerekçeleriyle (Tek, 2007: 131) 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, ülke yönetimine el koymasıyla sonuçlanmıştır. 12 Eylül, aktörler, gerekçeler ve uygulamalar bazı farklılıklar gösterse de demokratik sistemin kesintiye uğradığı ve yeni bir anayasa hazırlama sürecinin gerçekleştiği ikinci bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Gerek 12 Eylül 1980'de başlayan süreçte, gerek yeni hazırlanan anayasada 1961 anayasasına yöneltilen eleştirilerin izlerini görmek mümkündür. Tıpkı 12 Mart sürecinde olduğu gibi 12 Eylül'e giden süreçte de 1961 Anayasası ciddi eleştirilere ve suçlamalara maruz kalmış, 1982 Anayasası ile söz konusu eleştirilere neden olan unsurların ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen en önemli değişiklik ise yeni anayasa ile hürriyet-otorite dengesinde otoriteye ağırlık verilmiş olmasıdır. Altunya'ya göre bireyin tersine devletin ön plana çıkarılması 1961 Anayasasına ve aynı dönemde yaşanan gelişmelere duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır (2003: 43). Nitekim Özbudun da 1982 Anayasasının hazırlanmasında hâkim rol oynayan temel yargının, 1961 Anayasasının otorite – hürriyet dengesini, otorite aleyhine bozmuş ve devleti güçsüz kılmış olduğu görüşündedir (2002: 60).

1982 Anayasasıyla birlikte dengelerin değişmesi, devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirirken, bireysel hürriyetler açısından 1961 Anayasasına kıyasla çok daha kısıtlayıcı bir düzenleme söz konusu olmuş, ifade özgürlüğü de 1961 Anayasasına göre daha geniş bir sınırlamaya maruz kalmıştır. Anayasanın temel hak ve özgürlüklerle ilgili olana 12. Maddesinde 1961 Anayasasında olduğu gibi "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir" ibaresine yer verilmiş olmakla birlikte 1961 Anayasası "Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" diyerek söz konusu hakların kullanımıyla ilgili devlete sorumluluk yüklerken, 1982 Anayasası "Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder" diyerek söz konusu hakların kullanırken bireylere sorumluluk yüklemektedir.

Ancak söz konusu haklarla ilgili iki anayasa arasındaki asıl farklılıklar özgürlüklerin sınırlandırma sebepleri ile ilgilidir. 1982 Anayasasının 13. maddesinde

"Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz"

ifadelerine yer verilmiştir. 1982 Anayasasının, 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak 1971 yılında yapılan değişikliklerle getirilmiş olan sınırlamalardan da daha geniş

kapsamlı bir kısıtlamaya yer verdiği görülmektedir. Söz konusu madde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki ilkeler doğrultusunda 2001 yılında yapılan bir değişiklik ile “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Temel hak ve özgürlükler ile söz konusu özgürlüklere yönelik sınırlamalar açısından incelediğimizde, öncelikle 1971 yılında yapılan düzenlemelerle, fazla bulunan özgürlüklerin daraltılması sürecinin 1982 Anayasası ile daha da sınırlandırılarak, sonraki dönemlerde otoritenin hareket alanını genişletecek şekilde düzenlendiğini görmekteyiz. Her ne kadar söz konusu sınırlandırmalar kağıt üzerinde uluslararası sözleşmelere uygun gözükse de AİHM’in özgürlük ve hak ihlalleriyle ilgili Türkiye aleyhine kararları, uygulamada sınırlandırma gerekçelerinin inandırıcılığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasında dikkat çeken önemli bir farklılık da anayasaların hazırlanış süreçleriyle ilgilidir. Öncelikle askeri müdahaleler sonrasında hazırlanan her iki anayasanın da tepki anayasaları olması nedeniyle, müdahaleye gerekçe olan unsurların düzeltilmesi yoluna gidildiği göze çarpmaktadır. Nitekim siyasi otoritenin anti-demokratik uygulamalarının gerekçesini oluşturduğu 27 Mayıs’ın sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası, otorite – hürriyet dengesini otorite aleyhine bozarken, 1980 öncesinde ülkede yaşanan birçok kargaşadan genişletilmiş özgürlükleri sorumlu tutan anlayışın, 1982 Anayasasında söz konusu dengeyi otorite lehine düzenlemesi, müdahaleyi hazırlayan koşullar açısından değerlendirildiğinde tutarlı gözükmemektedir.

Her iki anayasanın hazırlanma sürecinde dikkat çeken diğer bir nokta da her iki anayasanın da demokratik bir anayasa yapma yönteminden uzak olduğudur. Yeni bir anayasa yapılırken veya mevcut anayasayı değiştirirken, temel hukuki ve siyasi tercihlerin sağlıklı bir bilgilendirme ve tartışma süreci sonunda ortaya konması, yapılacak yeni anayasanın veya anayasa değişikliğinin geniş kitleler tarafından kabul görmesinin ve uzun ömürlü olmasının ön koşuludur (Gönenç, 2011:3). Ancak gerek 1961 Anayasasında gerek 1982 Anayasasında söz konusu koşulların gerçekleştirildiğini söylemek zordur. Aslında her iki anayasanın hazırlanma sürecinde Kurucu Mecliste, askeri kanadın yanı sıra sivil kanat da bulunmakla birlikte söz konusu sivil kanadın temsil niteliği idealden çok uzak olmuştur. 1961 Anayasasında, halkın yarısından çoğunun desteğini alarak iktidara gelmiş Demokrat Partinin anayasa yapımı sürecinden dışlanması, 1982 Anayasasında ise Danışma Meclisi üyesi olabilme koşulunun 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak şartı bulunması halkın, kısmen veya tamamen bu süreçte temsilini engellemiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Demokrat Parti’nin 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde %50’nin üzerinde oy oranıyla iktidara gelmesinde demokrasi ve özgürlük söylemlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Bu dönemde basın da büyük bir çoğunluğunun desteğini alan DP iktidarı, yeni bir basın kanunu hazırlayarak basın ve basın özgürlüğüyle ilgili olumlu düzenlemeler yapmıştır.

Ancak ülkede yaşanan gelişmelerin neticesinde DP'ye yönelik eleştirilerin artmasıyla birlikte, iktidarın tedbirleri de sertleşmeye başlamış, baskıcı bir tutuma yönelmiştir. Söz konusu tedbirlerden, eleştirilerin önemli bir kaynağını temsil eden basın da nasibini almış ve ciddi yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu dönemde basınla ilgili kabul edilen kanunlar, gerçekleştirilen gazeteci tutuklamaları, gazete kapatmaları ve son olarak da CHP ile birlikte basın faaliyetlerinin de incelenmesi amacıyla oluşturulan Tahkikat Komisyonu, basına yönelik yaptırımların örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1961 Anayasası, Demokrat Parti döneminde ülkede yaşanan ekonomik ve siyasi gerginliklerin yarattığı toplumsal karmaşanın sonrasında 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askerî müdahalenin sonucunda hazırlanmış bir anayasadır. 1961 Anayasasında, Demokrat Parti döneminin baskıcı uygulamalarının izlerine rastlamak mümkündür. Bu anayasanın hazırlanışında dikkat çeken iki unsur Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilen olumsuz uygulamaların tekrarının engellenmesi kaygısı taşıması ve uluslararası anlaşmaların dikkate alınmış olmasıdır. Nitekim DP döneminin tartışmalı birçok konusu 1961 Anayasası ile düzenlenmeye çalışılmış, ülkede gerilime ve hak ihlallerine neden olan yasal boşlukların anayasal düzenlemelerle doldurulması yoluna gidilmiştir.

1961 Anayasasında yer alan 'Temel Hak ve Özgürlükler' ile ilgili maddeleri incelediğimizde birçok maddenin 1960 öncesi, özellikle de DP döneminde yaşanan temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik gerçekleştirilen uygulamaların bir daha tekrarlanmasının önüne geçilmesi ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi endişesini taşıdığını görmekteyiz. Yeni anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerin 1924 Anayasasına göre çok daha detaylı olarak yer almasını, söz konusu hakların ve özgürlüklerin anayasal güvenceye kavuşturulması ve bunlara yönelik sınırlamaların da anayasaya uygun olarak yapılması çabası olarak nitelendirmek mümkündür.

Bu anayasa ile 1924 Anayasasında yer almayan denetim unsurlarına da yer verildiğini görmekteyiz ki bu yapılan kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenebilmesi, böylece anayasaya aykırı kanun yapılamaması açısından önemlidir. Aslında 1924 Anayasasında da kanunların anayasaya aykırı olamayacağına dair hüküm bulunmakla birlikte, aksi durumda herhangi bir denetim mekanizması bulunmamaktaydı. Bu nedenle de 1924 Anayasasının, anayasanın üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmiş olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. 1961 Anayasasında kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini sağlamak amacıyla kurulan Anayasa Mahkemesi ile anayasanın üstünlüğü ilkesi güvence altına alınmıştır. Bu, aynı zamanda kişi hak ve özgürlüklerinin de güvence altına alınması anlamına gelmekteydi ki böylece anayasaya aykırı kanunlarla bu özgürlüklerin ihlal edilmesinin de önüne geçilmiştir. Böylece, basın özgürlüğünün temel koşulu olan ifade özgürlüğü de anayasal güvence altına alınmıştır. Bunların yanı sıra özgürlüklerin sınırlandırılmasının koşullarının da anayasada yer alması keyfi kısıtlamaların engellenmesi açısından önemlidir.

1961 Anayasasında dikkat çeken diğer bir unsur da temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerin uluslararası sözleşmelere uygun olarak gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nitekim 1954'te Türkiye'nin de imzaladığı, temel hak ve özgürlüklerle ilgili birincil önemli başvuru merci olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin izlerini bu anayasada görmekteyiz.

Bunun yanı sıra söz konusu hakların sınırlandırmaları da AİHS'ye uygun olarak düzenlenmiştir. 1971 yılında yapılan değişikliklerle temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanma gerekçeleri daha da genişletilerek, hemen her türlü hak ve özgürlük sınırlamasının gerekçesi olarak, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin veya genel ahlakın korunması gösterilmiş olmakla birlikte AİHS'de zorunlu tedbirler olarak nitelenen ulusal güvenliğinin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın, ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması koşullarına uygun sınırlandırmalar söz konusudur. Ancak bu uygunluk, söz konusu değişikliklerin temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması amacıyla yapıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Netice olarak, bir önceki 1924 Anayasasıyla kıyasladığımızda temel hak ve özgürlüklerin çok daha geniş ve detaylı yer bulduğu, uluslararası normlara uygun olarak hazırlanan 1961 Anayasasının çok daha liberal bir anayasa olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar ilerleyen dönemlerde çeşitli değişikliklerle bu anayasanın yaratmış olduğu özgürlük kısıtlanmaya çalışılmış olsa da temel hak ve özgürlükler arasında yer alan ve demokrasilerin en önemli koşulu olan ifade özgürlüğü, anayasal bir güvenceye kavuşmuştur.

Ancak 27 Mayıs askeri müdahalesi ve sonrasında gerçekleştirilen düzenlemeler ülkede kalıcı bir düzen ortamının yaratılmasında başarılı olamamış, söz konusu huzursuzlukların sorumlusu olan kabul edilen 1961 Anayasası, önce 1971 yılında askeri bir müdahale neticesinde değişikliğe uğrayarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmaları genişletilmiş, sonrasında ise 12 Eylül 1980'deki askeri müdahale neticesinde tamamen rafa kaldırılarak yeni hazırlanan anayasa ile söz konusu haklar daha da kısıtlanmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse 12 Mart 1971'de başlayan, 1961 Anayasasını hürriyetler aleyhine ve otoritenin lehine değiştirme süreci 1982 Anayasası ile tamamlanmıştır. 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin genişletilip güvence altına alınması, 1982 Anayasasında ise temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması göze çarpmaktadır.

Ancak 1961 Anayasası ile ilgili olarak en dikkat çekici nokta bu kadar demokratik, temel hak ve özgürlüklerin otorite aleyhine genişletildiği ve güvence altına alındığı bir anayasanın %40'a yakın hayır oyu almasıdır. Ki bu durumun nedenleri, gerek demokrasinin, gerek temel hak ve özgürlüklerin bir ileri bir geri gittiği ülkemizde, demokratik bir anayasa hazırlama çalışmaları devam ederken daha da önem kazanmaktadır. Şüphesiz oldukça ileri ve demokratik bir anayasa olan 1961 Anayasasının halkın azımsanmayacak kadar büyük bir kesimi tarafından kabul görmemesi, halkın temsiline büyük oranda engellenmiş olmasına bağlıdır.

1982 Anayasası halkın çok büyük bir çoğunluğunun onayıyla kabul edilmiş olsa da 12 Eylül döneminin aşırı yasaklamacı tutumu olmasaydı ve nispeten daha özgür bir tartışma ortamı mümkün kılınmış olsaydı oylamanın ne şekilde gerçekleşeceğini tahmin etmek güç olduğundan 1982 Anayasasını bir kenara bırakırsak, 1961 Anayasası halkın katılımıyla ilgili olarak günümüz anayasa çalışmaları için önemli bir mesaj taşımaktadır. Bir anayasanın halkın tümünün katılımıyla yapılarak oybirliğiyle kabul edilmesi ideali olası gözüksün de bu ideale mümkün olduğunca yaklaşabilmek adına halkın yapım sürecine azami düzeyde katılımını sağlayacak tedbirler alınmalı ve halkın bu süreçte temsil oranı yüksek tutulmalıdır ki halkın anayasal beklenti ve talepleri karşılanabilsin. Bu noktada önemli diğer bir husus

da yeni anayasanın kabul edileceği meclisin temsil niteliğidir. Kanımca, yeni hazırlanacak olan anayasanın, %10 barajının bulunduğu günümüz seçim sistemiyle oluşan bir meclisten ziyade daha adil temsiline olduğu bir meclis tarafından kabul edilmesi, yeni anayasanın toplumsal konsensüse dayanan bir toplum sözleşmesi olması açısından önemlidir.

Bunun yanı sıra gerek 1961 Anayasasında olsun, gerek 1982 Anayasasında olsun göze çarpan diğer bir husus da her iki anayasanın da oldukça detaylı hazırlanmış olmasıdır. Şüphesiz bunda her iki anayasanın da birer tepki anayasası olarak hazırlanmalarının etkisi büyüktür. Her iki anayasa da önceki dönemlerde yaşanan olumsuzlukların bir daha tekrarlanmaması ya da eksik görülen hususların giderilmesi amacıyla çok detaylı olarak hazırlanmış, genel ilkeleri belirleyen birer metin olmaktan ziyade kanunlarla da düzenlenebilecek birçok konunun detaylandırılması çabasına girilmiştir. Bu durum ilk bakışta birçok hususun anayasal güvence altına alındığı anlamını taşısa da zaman zaman uygulamada sistemin tıkanmasına neden olduğu da bir gerçektir. 1789'da kabul edilen ve günümüzde yürürlükte olan yazılı anayasaların en eskisi olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası sadece yedi maddeden oluşmaktadır.

Ülkemizde hazırlanma aşamasındaki yeni anayasanın, aslında yeni bir anayasa yapmaktan ziyade mevcut anayasayı değiştirme hükümlerine dayanıyor olsa da, askeri bir müdahale olmaksızın hazırlanacak bir anayasa olması, demokratik toplum düzenini mümkün kılacak bir anayasa yapılması açısından önemli bir fırsattır. Bunun yolu da daha önceki anayasalarımızın yapım süreçlerinin ve sonuçlarının dikkate alınarak, halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görece, insan haklarına saygılı, temel hak ve özgürlükleri otoritenin keyfi kısıtlamalarına karşı güvence altına alırken demokratik sistemin de işleyişini tıkamayacak, değişen ihtiyaçlar, değişen koşullar ve değişen iktidarlar nedeniyle sık sık değişikliği gerekli kılmayacak bir anayasa yapımından geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunya, N. (2003). *Anayasa Hukuku Açısından Türkiye'de Eğitim ve Öğrenim Hakkı*. İstanbul: MEB.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Remzi.
- BM, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi. Erişim tarihi:09 Ocak 2012, <http://un.org/Overview/rights.html>
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900 – 1960*. Ankara: İmge.
- Gönenç, L. (2011). Anayasa Yapımı. *TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2012, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1317886508-3.Anayasa_Yapimi.pdf
- Kihtir, A. (2007). İfade Özgürlüğü ve Medya Bağlamında Avrupa Birliği ve Tam Üyelik Sürecinde Türkiye. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu, Medya ve Siyaset, 1*, 1–19.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif.

- Özbudun, E. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Özdemir, H. (2003). Siyasal Tarih (1960–1980). Akşin, S., Tanör, B. & Boratav, K. (Eds.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980) (225–293)*. İstanbul: Milliyet.
- Payaslıoğlu, A.T. (1997). Anayasalarımızda Düşünce Özgürlüğü. *Mülkiyeliler Birliği*, 21 (202), 3-7.
- Soysal, M. (1968). *Anayasaya Giriş*. Ankara: AÜSBF.
- Soysal, M. (1993). *100 Soruda Anayasanın Anlamı (10. Baskı)*. İstanbul: Gerçek.
- Şener, S. (2007). Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları. *Yönetim Bilimleri*, 3 (1), 141-148.
- Tanör, B. (1969). *Siyasal Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*. İstanbul: Öncü.
- TBMM, 1924 Anayasası. Erişim tarihi: 20 April 2010, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>
- TBMM, 1961 Anayasası. Erişim tarihi: 5 May 2010, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>
- TBMM, 1982 Anayasası. Erişim tarihi: 27 April 2010, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
- Tek, H. (2007). *Darbeler ve Türk Basını*. Ankara: Elips.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi.